

Çanakkale’de yerel toplumun geleneksel panayırların tarihsel ve kültürel özelliklerine ilişkin algı ve tutumları

Perceptions and attitudes of local community concerning historical and cultural properties of traditional fairs in Çanakkale

Ezgi ÖZEY¹ , Vedat ÇALIŞKAN²

¹Çanakkale Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Çanakkale, Türkiye

²Çanakkale Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Çanakkale, Türkiye

ORCID: E.Ö. 0000-0001-8137-8926; V.Ç. 0000-0001-7129-4892

ÖZ

Dünyanın çeşitli bölgelerinde, ekonomik, kültürel ve fonksiyonel özellikleri yansıtan çok çeşitli alışveriş ve ticaret mekanları ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz ticaret tarihinin bu örnekleri arasında en uzun ömürlü ve en renkli örneklerden biri de panayırlar olmuştur. Panayırlar, eşya (emtia) ve/veya hayvan pazarları formlarında genellikle ilçe merkezlerinde -ve az sayıda örneği ise köylerde- belli tarih aralıklarında kurulan, toplumun ekonomik ihtiyaçlarının dışında eğlence, sosyal ve kültürel gereksinimlerinin de karşılandığı organizasyonlardır. Özellikle güney Marmara bölümü ve Trakya yöresinde Osmanlı’dan günümüze ulaşan bazı köklü panayırlar merkez konumlarıyla panayır serileri içinde her zaman dikkat çekici öneme sahip olmuştur. Çanakkale yöresinin bazı köklü ve büyük ölçekli panayırları da bu panayır döngüleri ile bağlantılı olarak günümüze değin ulaşma başarısı göstermiştir. 1980’lerden sonra Türkiye’yi etkisi altına alan küreselleşme sürecinde Türkiye’de panayırlar eğlence ve ticaret fuarlarına ya da festivallere dönüşürken bir kısmı da tamamen ortadan kalkmıştır. Çok az sayıda örnek ise fazla bir değişime uğramadan günümüze kadar ulaşabilmiştir. Araştırmaya konu olan Çanakkale ili, 11 yerleşmede her yıl kurulan 14 panayır ile Türkiye’de en fazla panayır kurulan iller arasında yer alır. Burada sunulan araştırma ile Çanakkale’de halen varlığını sürdüren geleneksel panayırların tarihsel geçmişinin ve kültürel özelliklerinin yerel toplum tarafından tanınırlık düzeyinin belirlenmesi; Çanakkale’de yerel toplumun yöre panayırlarıyla bağlantılı olarak ortak toplumsal, kültürel ve mekânsal hafızasının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın temeli, 2018 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Çanakkale’nin Merkez, Ayvacık, Çan ilçeleri ile Yenice ilçesine bağlı Akçakoyun beldesinde yürütülen saha çalışmalarına, anket ve mülakat uygulamalarına dayanmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular Çanakkale’de varlığını sürdüren panayırların yerel toplumun kültürel hafızasında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Fakat bununla birlikte yöredeki panayırların tarihsel geçmişine; tarihsel süreçte panayırlar çevresinde meydana gelen mekânsal, kültürel değişimlere dair yerel toplumun bilgisinin çok sınırlı olduğu da belirlenmektedir. Panayırlarla ilişkili yerel çevre ve yerel tarihe ilişkin bilgilerin toplum içinde nesilden nesile aktarımının da oldukça zayıf olduğu saptanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale’nin Geleneksel Panayırları, Mekânsal Bilinç, Yerel Tarih Bilinci.

ABSTRACT

Various types of trade and market places, which reflect economic, cultural, and functional properties, have emerged in different parts of the world, among which traditional fairs are the most colorful and enduring examples. Traditional fairs are organizations in the form of livestock and commodity markets that are established for a temporary period, primarily at county centers and less often at villages. Besides serving as a means to supply society’s economic needs, they also provide entertainment along with social and cultural services. Some traditional fairs, particularly those in the South Marmara and Thrace regions, have lasted from the time of the Ottoman Empire to the present and retain remarkable importance. For example, some of the larger traditional fairs of the Çanakkale area have managed to survive into the present day. Some traditional fairs, particularly those in the South Marmara and Thrace Regions, have lasted from the time of the Ottoman Empire to the present and retain remarkable importance. For example, some of the larger traditional fairs of the Çanakkale area have managed to survive into the present day. This research focuses on Çanakkale Province, which has 14 traditional fairs established at 11 different places annually, thus adding it to the list of province with the largest quantity of traditional fairs in Turkey. Specifically, this study aims to assess local people’s recognition of the historical and cultural characteristics of the traditional fairs in Çanakkale and evaluate their social, cultural, and residential memory of the fairs. This research is based on the data collected in field studies, surveys, and interviews, conducted at Çanakkale central, Ayvacık, and Çan districts as well as Akçakoyun town in Yenice district during May and June 2018. The research findings show that surviving fairs in Çanakkale have an important place in the cultural memory of the local community; however, people’s knowledge of the traditional fairs’ history and later environmental and cultural transformations is very limited. Specifically, there has been little intergenerational transmission of knowledge about the local environment and history of the fairs.

Keywords: Traditional Fairs of Çanakkale, Environmental Consciousness, Local Historical Awareness.

Başvuru/Submitted: 30.03.2019 **Kabul/Accepted:** 08.05.2019

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ezgi ÖZEY / ezgiozey@outlook.com

Atıf/Citation: Ozey, E., Caliskan, V. (2019). Çanakkale’de yerel toplumun geleneksel panayırların tarihsel ve kültürel özelliklerine ilişkin algı ve tutumları. B. Gonençgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi (Ed.), 1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book (s. 384-397) içinde. İstanbul, Türkiye: İstanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/PB/PS12.2019.002.039>

1. GİRİŞ

Tarih boyunca toplumları ve mekânları derinden etkileyen ticaret ve alışveriş olgusu aynı zamanda oldukça renkli bir geçmişe sahiptir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde, kültürel değer ve fonksiyon özellikleriyle şekillenen çok çeşitli ticaret ve alışveriş mekanı örnekleri bu zenginliği kanıtlar niteliktedir. Esasen bilinen ilk örnekleri ilkçağlara kadar uzanan, Ortaçağ Avrupa'sında altın çağını yaşayan panayırlar, birçok fonksiyonu (eğlence, dinsel, sosyal, kültürel, ekonomik vb.) bir arada bulunduran oldukça uzun ömürlü ticaret ve eğlence yapılarıdır (Çalışkan, 2016). Panayırlar her ne kadar pazarlar, fuarlar ya da festivallerle benzerlikler gösterse de, fonksiyonel özellikleri ve zamansal ilişkileriyle farklı bir örnek oluşturmaktadır. Günümüzde birçok araştırmaya konu olan panayırlar daha önceki çalışmalarda şu şekilde tanımlanmaktadır: “Daha çok ilçe merkezlerinde -ve az sayıda örneği köylerde- bulunan, belirli bir mevsimde, belirli tarihlerde, ilçe ve köylerin panayır için ayrılan belirli yerlerindeki geniş araziler içinde, bir ya da birkaç günden bir haftaya değişen periyotlar şeklinde, eşya (emtia) ve/veya hayvan pazarları formlarında, geçici olarak kurulan, çeşitli ihtiyaçların bir arada karşılanabildiği; daha çok kırsal yerleşmelerde yaşayan, sık ve düzenli alışveriş olanağı bulunmayan insanların gündelik ihtiyaçlarının yanı sıra mevsimlik ya da yıllık ev ihtiyaçlarının, çeşitli tarımsal araç gereç ihtiyacını karşılandığı; ziyaretçilerin alışverişin yanı sıra eğlence, sosyal fonksiyonlarından yararlandığı geleneksel alışveriş organizasyonlarıdır” (Çalışkan, 2008; Çalışkan, 2015b; Çalışkan, 2018).

Çanakkale, hem kara hem de deniz bağlantılı ulaşım elverişli konuma sahip olması sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli ticaret yolları içinde bir kavşak ve durak noktası olmuştur. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin ticaret tarihi içinde yer alan panayırlar, mal ve hizmetlerin dağıtımında; kültürel, sosyal ve eğlence fonksiyonlarıyla çok önemli işlevler üstlenmişlerdir. Osmanlı'dan günümüze Anadolu'nun tarihi ve köklü panayır örnekleri arasında, güney Marmara ve Trakya'daki panayır serileri ile bağlantılı Çanakkale yöresi panayırları, öteden beri merkezi rolleriyle dikkat çekici olmuştur.

1960'lar ve 1970'lerde sayısal anlamda en üst seviyeye ulaşan panayırlar, özellikle 1980'lerden itibaren giderek azalmaya başlamıştır. Küreselleşme, sanayileşme ve kentleşme süreçlerine bağlı olarak ulaşım alanında yaşanan gelişmeler, pazar çeşitlerinin çoğalması ve bunlara erişimin artmasına yol açmış; perakendecilik ve pazarlama alanlarında gerçekleşen teknolojik ve finansal gelişmeler, düzenli alışveriş olanaklarının artırması ve yaygınlaşması, eğlence kültürünün büyük ölçüde değişmesi vb. etkiler panayır sistemini derinden etkilemiş ve zamanla panayırlara olan ilgi de büyük ölçüde azalmıştır. Bu süreçte bazı çevrelerde panayırlar fuar ve festivallere dönüşürken, bazıları da ortadan kalmış, az sayıda örnek ise fazla değişime uğramadan günümüze değin ulaşabilmiştir. Özellikle gelişen ve yaygınlaşan ticaret faaliyetlerinin henüz gelişme göstermediği kırsal çevrelerde panayırlar halen önemli bir çekim merkezi durumundadır.

Günümüzde Çanakkale ili, 11 yerleşmede her yıl kurulan 14 panayır ile Türkiye'de en fazla panayır kurulan iller arasında yer alır. Çanakkale panayırları aynı zamanda Anadolu'nun en köklü panayır örneklerini de temsil etmektedir. Çanakkale'nin geleneksel panayırları, daha çok ilçe merkezlerinde ve beldelerde sürdürülen, tarihsel geçmişlerine ve bazı yerlerde kültürel çevre özelliklerine bağlı olarak alışveriş, eğlence ve kültürel geleneğini birlikte yaşatan panayırlardır. Bu panayırlar arasında, kökleri yüzyıllar öncesine aşan panayırlar (Ayvacık, Çan, Biga vb.) bulunduğu gibi daha yakın tarihte kurulmaya başlayan panayır örnekleri de (Lapseki, Ezine, Bayramiç vb.) bulunmaktadır.

Çanakkale ilinin günümüze ulaşan panayır örnekleri ticari, sosyal, kültürel ve eğlence fonksiyonlarıyla yöresel ölçekte büyük ilgi görmektedir. Yöre panayırlarının her ne kadar temel fonksiyonu ekonomik olmakla birlikte; bu panayırlar, kırsal çevrelerin sosyokültürel ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli roller üstlenmeyi sürdürmektedir. Panayırlar, düzenlendikleri çevrelerde sosyal ilişkilerin güçlenmesine, toplumsal kaynaşma ve kültürel bütünleşmenin sağlanmasına da aracılık eden alternatifsiz organizasyonlardır. Panayır ritüellerinin aynı zamanda toplumların kültürel belleğinin aktarılmasında önem rolleri bulunmaktadır (Göregenli, Karakuş, Umuroğlu, Ömüriş, 2013).

Nitekim ritüeller, kültürel mirası sonraki nesillere aktaran ve bazı toplumsal işlevleri de barındıran uygulamalardır. Bu yönleri ile geleneklerin devam etmesine, değer yargılarının kökleşmesine yardım ederek birtakım kültürel unsurları ayakta tutar, bireyleri bir araya getirir, bireyler arasındaki toplumsal bağı güçlendirir ve toplumdaki türlü ortaklıkları pekiştirirler (Davies, 2009'dan aktaran Temur, 2011). Bu bağlamda değerlendirildiğinde yöre panayırları, geleneksel üretimlerin, geleneksel hayat tarzlarının yansıdığı yerler olarak geçmişle bugün arasındaki bağlantıları saklayan etkinliklerdir. Esasen panayırlar yerel festivallerde olduğu gibi bir yerin somut olmayan kültürel mirasını, yerel geleneklerini, etnik geçmişini ve kültürel peyzajını vitrine çıkarması için bir fırsat sunmaktadır (Kladou, 2011'den aktaran Çalışkan, 2018).

Panayırlar, yerel toplumun mekanla ilişkili kültürel-toplumsal hafızasında birçok unsuru bünyesinde barındıran geleneksel organizasyonlardır. Dolayısıyla panayırlar bir yörenin hatıra ve değerlerinin kolektif olarak hatırlama ve yaşatma alanıdır. Panayırlar daha çok toplumsal işlevleri, lunapark eğlencesi, nostaljik değerleri, geleneksel anlamı ve anıları ile oluşturduğu bağlılık nedeniyle, panayır etkileşim içindeki yerel toplum için çekiciliğini halen sürdürmektedir.

Çanakkale’de geleneksel panayırları ele alan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, özellikle son yıllarda bu alana dair çalışmalarda belirgin bir artış gözlenmektedir (Çalışkan, 2008; Çalışkan, 2010; Durmaz, 2017; Sönmez ve Çalışkan, 2018). Yapılan bu çalışmalar ile tarihsel süreç içinde Çanakkale panayırlarının varlık durumları, kuruluş yeri ve tarihleri belirlenerek; zaman içinde meydana gelen değişimler ortaya konulmaktadır. Ancak geleneksel panayırların ortak toplumsal, kültürel ve mekânsal hafıza aracılığıyla nesiller arası bilgi aktarımı sürecindeki sosyo-kültürel işlevlerinin bugüne değin gözden kaçırıldığı ve ihmal edildiği ileri sürülebilir. Nitekim, Çanakkale yöresinin tarihsel, mekânsal, kültürel geçmişinin ve geleneksel değerlerin tanıtımında, yöredeki panayır vb. geleneksel organizasyonların eğitim için iyi ve hazır fırsatlar sağladığı öngörülmektedir.

Sunulan bu çalışma ile Çanakkale’de varlığını sürdüren panayırların yerel toplumun kültürel ve mekânsal hafızasındaki yeri belirlenerek, yöredeki panayırların tarihsel geçmişine; tarihsel süreçte panayırlar çevresinde meydana gelen mekânsal, kültürel değişimlere dair yerel toplumun ilgisi ve bilgisinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışma ile panayırların bir yörede yerel çevre, yerel tarih ve yerel kültür eğitimi için elverişli ortamlar olduğuna dikkat çekilmektedir.

2. AMAÇ ve YÖNTEM

Çalışma sahası Çanakkale ilidir. Çanakkale ilini temsil amacıyla seçilen örneklem alanlar Çanakkale Merkez ilçesi, Ayvacık ve Çan ilçeleri ile Yenice ilçesine bağlı Akçakoyun beldesidir. Bu örneklem alanlar arasında yer alan Çanakkale Merkez ilçesi, 2005 yılına değin panayır kurulan ancak o tarihten sonra panayır kurulmayan bir yerleşmedir. Ayvacık, Çan ve Akçakoyun yerleşmeleri ise günümüzde panayır organizasyonlarının sürdürüldüğü yerleşmelerdir.

Sunulan bu çalışmanın temel amacı, Çanakkale’de geçmiş yıllarda mevcut olan ve halen varlığını sürdüren geleneksel panayırların tarihsel geçmişinin ve kültürel özelliklerinin yerel toplum tarafından tanınırlık düzeyinin belirlenmesidir. Çanakkale’de yerel toplumun yöre panayırlarıyla bağlantılı olarak ortak toplumsal, kültürel ve mekânsal hafızasının değerlendirilmesi ve tarihsel süreçte geleneksel karakterini korumayı başaran yöre panayırlarının geleceğe taşınması noktasında strateji ve politikalar geliştirilerek panayırları destekleyici öneriler sunulması çalışmanın diğer hedefleri arasındadır.

Bu hedefler doğrultusunda hazırlanan ve 14 sorudan oluşan anket ve yarı yapılandırılmış mülakat formları, uzun yıllardır panayırlarda eğlence sektöründe çalışanlar, esnaflık yapan kişiler, yerel sakinlerden orta yaşlı ve yaşlı kişiler başta olmak üzere toplamda 332 ziyaretçiye uygulanmıştır. Konuyla ilgili daha kapsamlı bilgi elde edilebilmesi amacıyla da yerleşmelerde bulunan kurum ve kuruluşlarının (belediyeler, muhtarlıklar vb.) temsilcileri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Anket ve yarı yapılandırılmış mülakat uygulamaları 2018 yılının Mayıs ve Haziran aylarında yüz yüze görüşme tekniği ile gerçekleştirilmiştir.

Günümüzde halen panayır kurulan ya da geçmişte panayır örneği bulunan yerleşmelerde geçmişe ait verilerin elde edilmesinde çok önemli güçlükler bulunmaktadır. Belediye, kaymakamlık ve muhtarlıklarda genellikle panayıra yönelik herhangi bir arşiv bulunmamaktadır. Var olan bilgiler ise oldukça yakın tarihlere aittir. Bu bağlamda ulusal gazetelerde (Cumhuriyet) panayır haberlerinin taranarak geçmiş dönemlere ait haberlerin gözden geçirilmesi de Çanakkale’de panayırların geçmişten günümüze seyrini belirleme de oldukça yararlı olmuştur.

3. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÇANAKKALE PANAYIRLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Çanakkale, hem kara hem de deniz bağlantılı ulaşımına elverişli konuma sahip olması sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli ticaret yolları içinde bir kavşak ve durak noktası olmuştur. Çanakkale yöresinde 19. yüzyılın başlarından itibaren; Cumhuriyet döneminde ise 1930’larda aktif hale gelen panayırlar, mal ve hizmetlerin dağıtımında; kültürel, sosyal ve eğlence fonksiyonlarıyla Çanakkale yöresinde çok önemli işlevler üstlenmişlerdir. Osmanlı’dan günümüze Anadolu’nun tarihi ve köklü panayır örnekleri arasında, güney Marmara ve Trakya’daki panayır serileri ile bağlantılı Çanakkale yöresi panayırları, öteden beri merkezi rolleriyle dikkat çekici olmuştur.

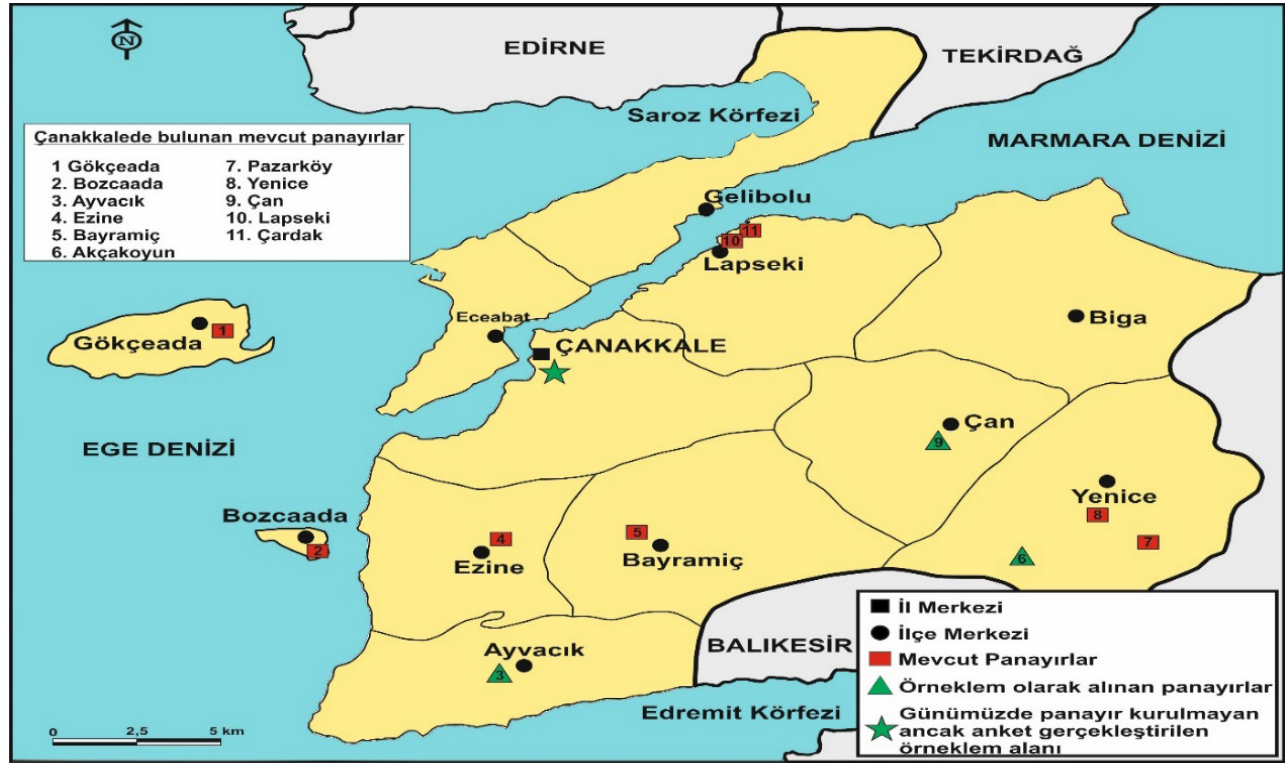
Tarihsel olarak Çanakkale panayırları oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Mevcut arşiv belgelerine ve bu alanda daha önce yapılan araştırmacıların referanslarına dayanarak, 19. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde Çanakkale’de 8 panayırın varlığı saptanmıştır (Sönmez ve Çalışkan, 2018). Arşiv belgelerine göre Çanakkale’de kuruluş tarihi en eskiye tarihlenen panayır 1835 yılında kurulan Çan panayırdır (Erdoğan, 1999). Bu panayırı Biga (1849), Ayvacık (1878) ve yörede ikamet eden Ortodoks Rum Cemaatinin dini panayır örneklerinden Maydos (Eceabat) (1906) ve Erenköy (1912) panayırları takip etmektedir (Sönmez ve Çalışkan, 2018). Söz konusu panayırların kuruluş tarihleri neredeyse günümüze değin pek değişmemiştir. Çünkü panayırların birbiriyle bağlantılı mevsimsel, yöresel ve bölgesel seriler şeklinde bir sırası, yani döngüsel özelliği vardır. Devlet mümkün olduğunca panayırların açılış ve kapanış tarihlerini bir sıraya koymak suretiyle panayırlar arasında bir rekabetin oluşmasını önlemeye çalışmıştır. Örneğin; Ayvacık, Çan ve Biga panayırlarının birbirini ardına kurulduğu tespit edilmiştir. (Sönmez ve Çalışkan, 2018). Nitekim bu sıralamanın günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Ancak bazı dönemlerde savaş, ihtilal, güvenlik, bulaşıcı hastalık gibi olağanüstü sebepler dolayısıyla panayırlara ara verilmiştir. Panayır mahallindeki güvenliğin yeterince sağlanamadığı durumlarda iptal edilen panayırlar, asayişin yeniden normale dönmesinden sonra eskisi gibi kurulmaya devam etmiştir (Şen, 1996). Arşiv belgelerine göre Ayvacık panayırının 1878 tarihinden sonra 25 yıl kurulmadığı ve bu nedenle de bölge halkının ekonomisine zarar verdiği tespit edilmiştir. Nitekim Ayvacık panayırını 1904 yılından itibaren tekrar kurulmaya başlanmıştır (Sönmez ve Çalışkan, 2018).

Osmanlı Devletinde kuruluşu ve organizasyonu uzun bir süre merkezi idare tarafından yürütülen panayırlar Tanzimat’tan sonra, belediyelerin denetimine girmiştir (Küpeli 1999’dan aktaran Sönmez ve Çalışkan, 2018). Bu tarihten sonra genel alışveriş yerleri Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde tamamen ihmal edilmiştir. Bu süreç, Nisan 1930’da yürürlüğe konulan Belediyeler Kanunu ile bu konuyla ilgili işler ve belediyelerin yeni görevleri tarif edilene kadar sürmüştür denilebilir. Özellikle 1930’lar ve 1940’larda yerleşmelerin belediye teşkilatına sahip olmasıyla, vakit geçirilmeden panayır düzenlenmesi kararları alınıyordu. Çünkü o dönemde yerleşmelerin bir panayıra sahip olması, toplum içinde büyük bir prestij sembolü olarak görülüyordu. Önemli bir diğer neden ise II. Dünya Savaşı yıllarında yükselen askeri harcamalar, satın alma gücünün düşmesi, yurt içi üretimin düşmesi, yurt dışından temin edilen mal ve ürünlerin azalması önemli sorunlara yol açmıştır. Kuşkusuz bu dönemde, kırsal yörelerdeki pazar ve panayırların toplumun temel ihtiyaç maddeleri temininde önemli roller üstlendiğini düşünmek gerekiyor (Sönmez ve Çalışkan, 2018). 1930’lar ve 1940’lar Cumhuriyet döneminde ilk defa kurulan ya da daha önceki dönemlerde kurulan panayırların yeniden kurulmaya başlanmasıyla yaygınlaştığı bir dönem olarak dikkati çekmektedir. Nitekim Cumhuriyet döneminde 1945 yılında yeniden kurulmaya başlanan Çan panayırını bu duruma bir örnek oluşturmaktadır. Yine zamanla yerleşmelerin ilçe haline gelmesi ve panayırların bir prestij unsuru olarak görülmesi nedeniyle, ilçe pazarları panayırlara dönüşmüştür. Örneğin Yenice Belediyesi’nin 1936 yılında kurulmasıyla birlikte burada bir panayırın kurulması da resmileşmiştir. Cumhuriyet döneminde ilk olarak kurulan Yenice panayırını Çan (1945), Bayramiç (1952), Ezine (1954) ve Lapseki (1960) panayırları izlemiştir (Çalışkan, 2008).

1960’lar ve 1970’lerde sayısal anlamda en yüksek devrine ulaşarak ülke ölçeğinde yaygınlaşan panayırlar, bir dönemin alışveriş ve eğlence kültürüne de damgasını vurmuştur. Ancak perakendecilik alanında yaşanan gelişmeler, pazar çeşitlerinin artması ve bunlara erişimin kolaylaşması, eğlence kültüründeki yaşanan değişimler, özellikle 1990’lardan itibaren panayırların önünde yeni bir dönem aralamıştır. Panayırların altın çağının sona erdiğini duyuran bu dönemde bazı panayırlar festivallere dönüşürken, bazıları birbiri ardına hızla ortadan kaybolmaya başlamıştır. Cumhuriyet dönemi içinde, günümüze değin ortadan kalkan 130’dan fazla panayır örneğini belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle panayırların yaklaşık üçte ikisi artık yoktur (Çalışkan, 2019).

Geleneksel panayırların çözülme gösterdiği bu süreçten en fazla etkilenen alanlarda biri de güney Marmara ve Trakya’daki panayır serileri ile bağlantılı olarak Çanakkale ili olmuştur. Geleneksel panayırların Çanakkale’de 2000’lerin ilk yıllarından itibaren birbiri ardına ortadan kalktığı görülmektedir. Çanakkale merkez ilçe panayırını en son 2005 yılında, Gelibolu panayırını 2008 yılında, Biga panayırını da 2016 yılında kurulmuştur. Genellikle kentlerle bağlantısı yüksek ve merkezi lokasyonlara sahip panayırlar bir süre sonra kent yaşamını da beraberinde getiren gelişmelerle karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda büyük merkezlere yakın çevrelerde ortadan kalkan panayırlar, merkezden uzak kırsal alanlarda daha dayanıklı olabilmektedir (Çalışkan, 2008). Nitekim yöre panayırları günümüzde daha çok iç kesimlerde kırsal ekonomilerle temsil edilen ya da kırsal çevrelerle ekonomik ilişkileri daha güçlü görülen, kırsal toplumsal yaşamın egemen olduğu, görece daha izole lokasyonlar olan ilçe merkezleri ve beldelerde varlığını sürdürmektedir.

Günümüzde Türkiye’de 21 ilde dağılışı gösteren 62 yerleşmede her yıl kurulan toplam 70 panayır bulunurken, Çanakkale 11 yerleşmede her yıl kurulan 14 panayır ile Türkiye’de en fazla panayır kurulan iller arasındadır (şekil 1, tablo 1). Türkiye’de panayır kurulan yerleşmelere bakıldığında ise sırasıyla Balıkesir (14), Çanakkale (11), Bolu (8), Bilecik (5), Sinop (5), Samsun (3) illeri izlemektedir (Çalışkan, 2019).

Şekil 1. Araştırma sahasının lokasyon haritası

Tablo 1: Çanakkale ilinde mevcut olan ve mevcut olmayan panayırlar

Mevcut panayırlar	İlçe Panayırları	
	Ayvacık	
Bayramiç		
Bozcaada		
Çan		
Ezine		
Gökçeada		
Lapseki		
Yenice		
Mevcut olmayan panayırlar	Belde Panayırları	
	Akçakoyun (Yenice)	
	Pazarköy (Yenice)	
	Çardak (Lapseki)	
	Merkez İlçe Panayırları	
	Çanakkale	
	İlçe Panayırları	
	Biga	
	Gelibolu	
	Belde Panayırları	
Gümüşçay (Biga)		
Balıkliçesme (Biga)		
Bakacak (Biga)		
Gündoğdu (Biga)		
Köy/Mahalle Panayırları		
Çınarlı (Gökçeada)		
Zeytinliköy (Gökçeada)		
Kaleköy (Gökçeada)		
Dereköy (Gökçeada)		

Araştırmamıza konulan Çanakkale'nin geleneksel panayırları daha çok ilçe merkezlerinde ve beldelerde sürdürülen, tarihsel geçmişlerine ve bazı yerlerde kültürel çevre özelliklerine bağlı olarak alışveriş, eğlence ve kültürel geleneklerin birlikte yaşandığı panayırlardır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: (Sol üstte) Panayırdaki görüşme yapılan yöre sakinleri (Akçakoyun Panayırı), (Sağ üstte) Panayırla özdeşleşen geleneklerden biride çevirmedir (Ayvacık Panayırı), (Sol altta) Geleneksel el sanatlarının ve ustalıkların sergilendiği tezgahlardan bir görünüm (Ayvacık Panayırı), (Sağ alt) Çanakkale Merkez ilçedeki son panayırdan bir görünüm (2005).

Panayırlar, kuruluş tarihleri değişmeyen bir şekilde, mevsimsel, yöresel ve bölgesel seriler şeklinde bir sırası yani döngüsel özelliği vardır. Panayırlarda arz ve talep edilen ürünler de kuşkusuz bu döngülerle uyumludur. Uzun yıllar boyunca gelenekselleşen bu döngü nedeniyle bir panayırların kuruluş tarihinin önünde ya da arkasında yer alan panayırlar bir zincir oluşturmaktadır. Söz konusu yerel döngülerin oluşumunda panayırların komşuluk ilişkilerinin ekonomik açıdan birbirinin varlığını destekleyici olması etkili olmuştur. Türkiye’de iki coğrafi bölümde (batı Karadeniz ve güney Marmara bölümleri) 3’ü sonbahar mevsiminde, 1’i de ilkbahar mevsiminde olmak üzere 4 ayrı panayır döngüsü vardır. Türkiye için belirlenen dört panayır döngüsünden ikisi Çanakkale ve Balıkesir panayırlarını içine alarak şekillenmiştir. Çanakkale ve Balıkesir panayırlarını kapsayan sezonluk panayır döngüleri ilk olarak Çanakkale’deki panayırlarla başlamaktadır (Sönmez ve Çalışkan, 2018). Nitekim Çanakkale panayırları birbirini izleyen kuruluş tarihlerine göre yerel ve bölgesel döngülerle bağlantı içinde olmalarıyla daha dayanıklı hale gelmiş ve varlıklarını koruyabilmişlerdir.

Çanakkale’de panayırlar Mayıs ve Eylül ayları arasındaki dönemde dağılmış durumdadır. Ekim ve Kasım aylarında yörede panayır örneklerine rastlanmazken az sayıda örneği bulunan yaz panayırlarından ikisi ise (Bozcaada, Gökçeada) Çanakkale’de yer almaktadır. Aynı zamanda bu panayırlar sosyal ve dini amaçlı kurulan Rum panayırlarının da son örneklerindedir (Çalışkan, 2018).

Rumların dini bakımdan önemli saydıkları bir isme adanmış ve panayır adını verdikleri bu etkinlik örneklerinin, tarihsel geçmişte Çanakkale yöresinde daha yaygın olduğu bilinmektedir. Ancak bazı dönemlerde yaşanan savaşlar, göçler, devletler arası politik sorunlar vb. Türkiye’deki Rum panayırların kesintiye uğramasına ya da ortadan kaybolmasına yol açmıştır. 1923 yılında Türkiye-Yunanistan arasında yaşanan nüfus mübadelesi bu duruma örnek gösterilebilir. İki ülke arasında yaşanan nüfus değişimi sebebiyle çok sayıda Türk ve Rum vatandaşı zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Ülke genelinde Rum nüfusunun azalmış olması Rum panayırlarına olan ilginin de gitgide azalmasına sebep olurken, yerel toplumun panayırla bağlantılı toplumsal, kültürel ve mekânsal hafızasını kesintiye uğratmıştır. Nitekim bu durum yöredeki panayırların tarihsel geçmişine; tarihsel süreçte panayırlar çevresinde meydana gelen mekânsal, kültürel değişimlere dair yerel toplumun bilgisini sınırlandırırken, panayırlarla ilişkili yerel çevre ve yerel tarihe ilişkin bilgilerin toplum içinde nesilden nesile aktarımını da güçleştirmektedir.

Ancak Gökçeada'nın bazı köylerinde Rumlar tarafından düzenlenen panayır örnekleri 1970'lere kadar sürmüştür (Sönmez ve Çalışkan, 2018). Kuşkusuz bu süreçte Rum ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin olarak Türkiye ile Yunanistan arasında kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan hükümlerin, Gökçeada ve Bozcaada Rumlarına uygulanmamış olmasının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Fakat 1974 Kıbrıs Harekatı, Yunanistan'ın AB'ye girmesi vb. gelişmeler Rumların adadan göç etmelerinde etkili olmuştur (Özözen, 2005). Bununla birlikte Türkiye'de günümüze ulaşan Rum panayırlarının iki örneği de sadece Çanakkale'de bulunur. Bozcaada'da Aghia Pareskevi Manastırı çevresinde düzenlenen Aya Pareskevi Panayırı ile Gökçeada'da Dereköy ve Tepeköy'de düzenlenen Meryem Ana Panayırı (Panayia/Eorti Dispenagies) günümüzde ise Bozcaadalı ve Gökçeadalı Rum cemaati tarafından düzenlenmektedir. Bu panayırlar ayinlerden sonra müzik, halk dansları ve birlikte yenen yemekle eğlenceli bir şekilde devam etmektedir. (Çalışkan, 2010). Aynı zaman bu panayırlar farklı milletler ve kültürler arasında hoşgörünün geliştirilmesini ve kültürel diyalogu destekleyen etkilere sahiptir.

Yöredeki panayırların büyük bölümü yılda bir kez düzenlenirken sadece Bayramiç, Çan ve Ezine ilçelerindeki panayır ise ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde olmak üzere yılda iki kez kurulmaktadır. Ayrıca Türkiye genelinde olduğu gibi Çanakkale'de de sonbahar panayırları her zaman daha büyük ve hareketli olmuştur. Çünkü karşılıklı ödemelerin yapıldığı, üretimin gelire dönüştüğü, kış mevsimi için ihtiyaçların karşılandığı, düğünler ve açılacak okul sezonu için alışverişin en yoğun olduğu panayırlar sonbahar panayırlarıdır.

Panayır kurulan bazı yerleşmelerde, panayır alanı olarak kullanılan yerler zaman içinde pek çok defa değişmiş; bazı yerleşmelerde ise tarih boyunca aynı kalmıştır. Osmanlı Belgelerine göre Ayvacık panayırı, "Ayvacık kazasının alt tarafında ve kasabaya dört bin metre mesafede, Gemedere nehri civarında" kurulmaktaydı. Ayvacık panayırı yıllar boyunca ve günümüzde de yine aynı yerde kurulmaktadır ve bu mevkiye yerel halk tarafından "panayır yeri" denilmektedir (Sönmez ve Çalışkan 2018). Panayırların kuruluşu için öteden beri genellikle şehrsel merkeze yakın çevrelerde belli büyüklüklerdeki araziler tercih edilmektedir. Fakat şehirleşmenin de etkisiyle yerleşim alanlarının içinde kalarak imara açılmışlardır. Örneğin, Çan panayırı 1945 yılında panayırın ilk kuruldu yer olan "panayır tepesi" olarak bilinen mevkinin zamanla imara açılmasıyla, panayırın yeri değişmek zorunda kalmış ve ilçe merkezinde kurulmaya başlanmıştır. Fakat bu mevkide kurulan panayır zamanla ilçe merkezindeki trafiği olumsuz etkileyince, buradan da taşınmış ve eski Biga yolu üzerine kurulmaya başlamıştır. 2008 yılında kapalı pazaryerinin yapılmasıyla birlikte Çan panayırı için mekân olarak bu kapalı pazaryeri kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim yaşanan bu yer değişiklikleri Çan panayırının mekânsal sorunlara bağlı olarak panayır özelliğini kaybetmesine ve büyük bir pazaryerine dönüşmesine sebep olmuştur (Sönmez ve Çalışkan 2018). Aynı yörede panayırların çevresinde meydana gelen mekânsal, kültürel değişmelerin yerel toplumun panayırlarla bağlantılı olarak ortak tarihsel ve mekânsal ve kültürel geçmişinin nesilden nesile aktarımını oldukça zayıflattığı görülmektedir.

Çanakkale yöre panayırları, geleneksel uygulama ve adetlerin sürdürülmesinde taşıyıcı işlevler üstlenmektedir. Aynı zamanda bu panayırlar geleneksel bazı sportif etkinliklerin yaşatılmasında da önemli roller üstlenmiştir. Yöre panayırlarında geçmişte düzenlenen yağlı güreş karşılaşmaları, at yarışları, koşu yarışmaları vb. etkinlikler zamanla ortadan kalkmıştır. Günümüzde yağlı güreşler yalnızca Lapseki ilçesinde bağlı belde olan Çardak'taki panayırda sürdürülmektedir. Panayır ve güreş organizasyonun iç içe geçmiş olması, bir prestij unsuru olarak görülerek panayırın ve güreşlerin birlikte anılmasına ve hatırlanmasına sebep olmaktadır. Yöre halkının toplumsal ve mekânsal hafızasında Geleneksel Çardak Yağlı Güreşleri ve Çardak panayırı ayrılmaz bir unsurdur. Nitekim Tarihi Çardak Yağlı Güreşleri, panayır ile birlikte yerel ve geleneksel zenginliklerin tanıtılmasına aracılık etmekte; yerel toplumun kültürel miras değerlerinin geleceğe taşınmasına katkıda da bulunmaktadır.

Yöre panayırı, geleneksel üretimlerin sürdürülmesinde de önemli işlevler üstlenmiştir. Kuşkusuz panayırların bu taşıyıcı rolü zaman içinde zayıflamış olsa da panayırlar, kendi imalat ürünlerini pazarlayan üreticilerin ve zanaatkarların varlığının korumasına, geleneksel üretim ve ürünlerin yaşatılmasına hâlen aracılık etmektedir. Bunların arasında Ayvacık, Bayramiç ve Çan panayırlarında satışa sunulan el dokuması, halı, kilim ve heybeler, iğne oyaları, hayvancılık için gerekli el yapımı aletler (çan, yular, aksesuarlar) sayılabilir.

Bunun yanı sıra panayırlar günümüzde kırsal çevrelerde sosyal ilişkilerin güçlenmesine, yeni ürünler ve yeniliklerin takip edilmesine, kırsal ve kentsel toplumun kültürel temas ve kaynaşmasına da aracılık etmektedir. Köylerde yaşayan çocuk ve genç nüfusun eğlence ihtiyaçlarının karşılanmasında, gençlerin yeni arkadaşlar edinerek sosyalleşmelerinde panayırların rolü oldukça önemlidir.

Panayırların eğlence bölümü değişen ve değişmeyen birçok eğlence unsurunu iç içe barındırır. Örneğin, sirkler, çadır tiyatroları geçmişte her panayırda olduğu gibi Çanakkale yöresindeki panayırlarda da eğlence etkinliklerinin vazgeçilmez unsurları arasında yer almıştır. Ünlü sanatçıların taklitlerinin, dansözlerin sahne aldığı; illüzyonistlerin gösteri yaptığı, denizkızı ve kuyruklu adam gibi yapay

ucubelerin gerçekmiş gibi tanıtıldığı, çeşitli skeçler içeren eğlence programları düzenlenen bu ‘çadır tiyatroları’ 1960’ların panayırlarına damgasını vurmuştur fakat günümüzde örneklerine rastlanmamaktadır (Çalışkan, 2019). Yine geçmişte maymun, tavus kuşu, ayı, boa yılanı, oklu kirpi, kurt, aslan, zebra, geyik, pelikan, akbaba vb. hayvanların bulunduğu panayır sirklerine ise Çan, Ayvacık, Akçakoyun, Bayramiç panayırında rastlanırdı. Ancak 1980’lerin başından itibaren kaybolmaya başlayan bu eğlence etkinliklerine günümüzde rastlamak mümkün değildir (Çalışkan, 2019).

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Panayırların sunduğu çeşitli fonksiyonlardan yararlanmak amacıyla panayıra katılan ve geçmişte katılmış olan ziyaretçilere yöneltilen sorulardan, ziyaretçilerin profili ve özellikleri hakkında çok çeşitli bilgiler sağlamak mümkün olmuştur. Örneğin ziyaretçilerin ikamet yeri, yaş, cinsiyet, panayırı izlemeye kimlerle geldikleri, panayıra katılmalarında etkili olan faktörler, panayırların kuruluş tarihleri ile ilgili çeşitli bulgulara ulaşılmıştır.

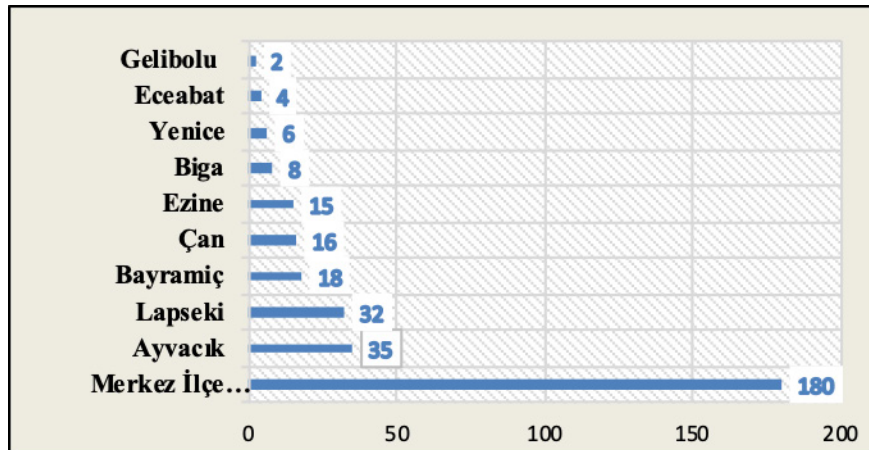
Araştırma kapsamında Çanakkale (Merkez ilçe) olmak üzere Ayvacık, Çan ilçeleri ve Akçakoyun (Yenice) beldesinde gerçekleştirilen anket ve yarı yapılandırılmış mülakat formları toplamda 332 ziyaretçiye uygulanmıştır. Bu görüşmelerin 236’sı erkek ziyaretçilerle, 96’sı ise kadın ziyaretçilerle gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan ziyaretçilerin yaş gruplarına bakıldığında ise en genç örneklem 32 yaşında, en yaşlı örneklem ise 88 yaşındadır. Görüşmelerde özellikle orta yaşlı ve yaşlı ziyaretçiler tercih edilmiştir. Çünkü bu gruptaki insanların geçmişte buldukları çevrede kurulan panayırları hatırlamaları ve panayırların tarihsel geçmişi hakkında bilgi sahibi olma ihtimalleri oldukça yüksektir. Nitekim görüşmeler sırasında paylaştıkları anılar, geçmişteki panayırlar ile ilgili kapsamlı bilgi edinilmesinde oldukça yararlı olmuştur.

Örneklem alanlarındaki ziyaretçileri ikamet yerlerine göre değerlendirecek olursak; çoğunluğun Çanakkale ilinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Kuşkusuz burada dikkati çeken mevcut panayırlarda ziyaretçilerinin büyük bölümünün panayırının kurulan yerleşmenin idari olarak bağlı bulunduğu ilin içinden olmasıdır (%95.8). Örneklem alanlarında ziyaretçilerin ikamet ettikleri ilçelerin dağılımında ise Çanakkale iline bağlı ilçelerin oranının yüksek olduğu gözlenmiştir (Tablo 2 ve grafik 1). Nitekim bu sonuçlar örneklem panayırlara daha çok yöresel ölçekte ilgi gösterildiğini kanıtlar niteliktedir.

Tablo 2. Örneklem alanlarda ziyaretçilerin ikamet ettiği illerin dağılımı

İl plaka kodu	Ziyaretçi Sayısı	İkamet yerine göre ziyaretçilerin illere göre dağılışı
04	1	Ağrı
10	4	Balıkesir
16	1	Bursa
17	318	Çanakkale
34	1	İstanbul
35	1	İzmir
45	1	Manisa

Grafik 1: Panayıra gelen ziyaretçilerin ikamet ettikleri ilk on ilçenin dağılımı

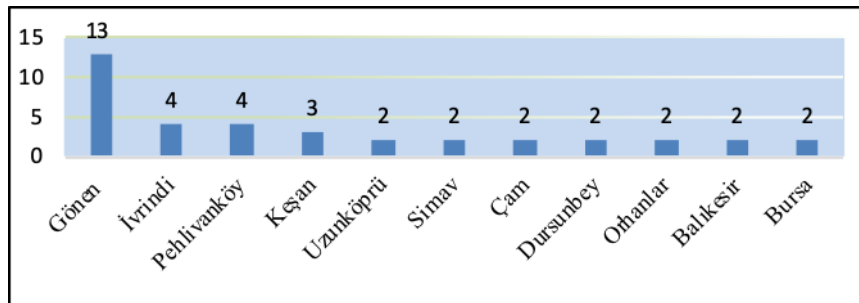
Ziyaretçilere yöneltilen “Geçmişte panayirlara gider miydiniz?” soruna tüm ziyaretçiler tarafından “evet” yanıtı verilirken, “Günümüzde panayirlara katılıyor musunuz?” soruna ise % 36 “evet”, % 63.9 “hayır” yanıtı verilmiştir. Nitekim bu durum geçmişte Çanakkale yöresindeki panayirların yöre halkı için oldukça önemli organizasyonlar olduklarını fakat son zamanlarda panayirların eski anlam ve önemini kaybettiklerini göstermektedir. “Günümüzde panayirlara katılıyor musunuz?” soruna “evet” yanıtı veren ziyaretçilerin ise Çanakkale yöresinde kurulan panayirlara katılmakta olduklarını göstermektedir. Panayirlar günümüzde eski anlam ve önemini kaybetse de geleneksel bir alışkanlık biçiminde varlıklarını sürdürmektedirler. Aynı zamanda geçmişte ziyaretçilerin yöre panayirlarına takılma durumları çeşitlilik göstermektedir. Bu bağlamda yerel toplum tarafından geçmişteki panayirların tanınırlık durumunun oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3: a) “Günümüzde panayirlara katılıyor musunuz?” soruna “evet” yanıtı veren ziyaretçilerin Çanakkale yöresindeki panayirlara katılma durumları b) Geçmişte ziyaretçilerin yöre panayirlarına katılma durumları (bu soruda birden fazla işaretleme yapılabilmektedir)

Günümüzde panayirlara katılıyor musunuz ?	Frekans	Geçmişte hangi panayirlara gidiyordunuz?	Frekans	Geçmişte hangi panayirlara gidiyordunuz?	Frekans
Akçakoyun	10	Akçakoyun	16	Çardak	78
Ayvacic	39	Ezine	105	Kalkım	4
Bayramiç	28	Lapseki	81	Bayramiç	97
Çan	31	Yenice	25	Biga	67
Çardak	33	Ayvacic	90	Pazarköy	6
Ezine	14	Çan	117	Gelibolu	9
Lapseki	25	Çanakkale	178		
Yenice	11				

Anket ve yarı yapılandırılmış mülakat sonuçlarına göre “Çanakkale dışındaki panayirlara gider miydiniz?” soruna ziyaretçilerin %88.3’ü “hayır” yanıtı verirken, %11.7’si ise “evet” yanıtını vermiştir. “Evet” yanıtını veren ziyaretçilerin daha çok Çanakkale iline komşu olan yerleşmelerdeki panayirlara katılmış oldukları gözlenmektedir. Dolayısıyla mesafe faktörü panayirlara ziyaretçileri daha çok komşu illerden çekmekte, başka panayirlara yolculukları da sınırlandırmaktadır. Panayirların coğrafi komşuluk ilişkilerine bağlı bir sistemde devam etmiş olmaları, zamanla bu döngü içinde ortadan kalkan panayirlar nedeniyle panayirlar arasındaki bağlantıların zayıflamasına da yol açmıştır. Dolayısıyla grafikte yer alan birçok panayirin günümüzde mevcut olmaması (Keşan, Uzunköprü, Balıkesir, Bursa), bazı panayirların yakın geçmişte ortadan kalktığını ortaya koymaktadır (Grafik 2).

Grafik 2: Geçmişte ziyaretçilerin Çanakkale ili dışında katıldıkları panayirlar (f) (Bu soruda birden fazla işaretleme yapılabilmektedir)

“Panayıra kimlerle gelirdiniz?” soruna verilen yanıtlarda ziyaretçilerin yarısından fazlasının (% 57.2) ailesiyle birlikte katıldıklarını belirtmiştir. Arkadaşlarıyla birlikte gelenlerin oranı %28 iken, bu grubu yalnız gelenler (12.7), akrabalarıyla birlikte gelen gruplar (%1.2) izlemektedir.

Geçmişte panayır kurulan yerleşmelere gelen ziyaretçilerin yatılı misafirlikleri ya da panayır alanındaki konaklamaları oldukça yaygın bir gelenektir. Panayırda konaklama ile ilgili ilginç bir uygulama örneğini Ayvacic panayırındaki görüşmelerde kaydettik. Ayvacic panayırında gerçekleştirilen görüşmede Mehmet Akyüz (74) konuyla ilgili anılarından bahsederken panayır alanında yorgan kiralama uygulaması bulunduğunu açıkladı:

“Ben daha 12 yaşında iken babamla panayıra geldiğimizi hatırlıyorum. O zamanlar Ahmetçe köyünde yaşıyorduk. Köyden panayıra yürüyerek gelirdik. Bütün gece uyumazdım panayıra gideceğim diye. Çok başka bir şeydi o zamanlar panayırlar. Gündüz gezerdik panayıra gece olunca panayırdaki yorgancılar olurdu; onlardan yorgan kiralardık. Bir ya da iki gece kalırdık ama çok güzel olurdu. Yıldızların altında uyurduk. Herkes öyle yapardı o zamanlar.”

Günümüzde konaklamalı panayır ziyaretlerinin yerini daha çok günübirlik ziyaretler almış durumdadır. Nitekim görüşmelerde ziyaretçiler panayıra daha çok “günübirlik” geldiğini (%71) beyan etmektedir. Bunun yanı sıra panayır için başka yerden gelerek konaklama yapanların oranı da %21, olarak kaydedilmiştir.

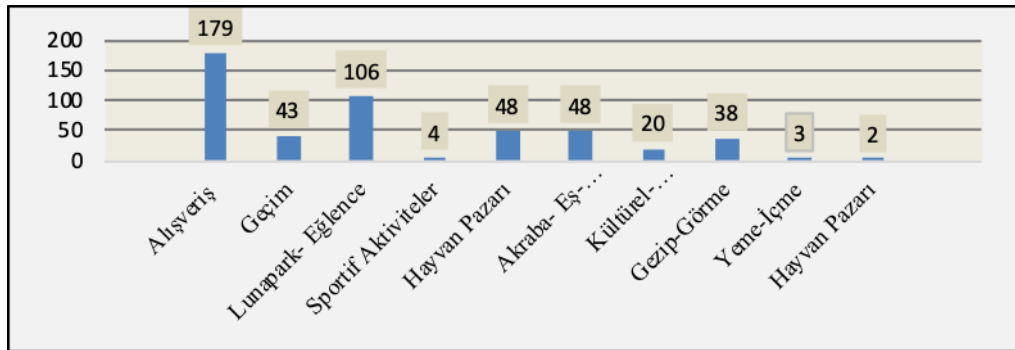
Panayırların ziyaretçiler için önemini saptanabilmesi için yöneltilen “panayırlar sizin için önemli midir?” soruna %93.4 oranında “evet” yanıtı verilirken, %6 oranında ise “hayır” yanıtı verilmiştir. Panayırların yöre halkı için hala çok önemli sembolik değere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çanakkale yöresi panayırları alışveriş, eğlence, sosyokültürel fonksiyonları sebebiyle düzenlendiği çevrelerde yıl boyunca halen büyük bir ilgi ve merakla karşılanmaktadır. Bu bağlamda ziyaretçilerin panayırlara katılımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi oldukça önem taşıyan bir konudur. Bu sebeple ziyaretçiler için panayırların neden önemli olduğunu açıklayan motivasyon faktörlerinin saptanabilmesi için anket formunda ziyaretçilere 9 farklı yargı sunulmuştur. Ziyaretçilerin panayırlara katılımında en önemli motivasyon faktörünün “alışveriş yapmak” olduğu tespit edilmiştir.

Panayırlarda ticaret, din, sanat, eğlence, kültür, gelenekler, törenler, sosyal ihtiyaçlar ve bunları karşılamayı üstlenen fonksiyonlar iç içe geçmiş durumdadır. Sosyal ve dinî fonksiyonları öne çıkan bazı örnekler dışında, panayırların önde gelen fonksiyonu kuşkusuz ticaret (alışveriş) tir. Nitekim günümüzde yöre panayırları özellikle kırsal çevrelerde, yıllık ve kapsamlı alışverişin yapıldığı, geleneksel anlamı da bulunan bir ritüel durumundadır. Geçmişte genç kızların çeyizlerine bir şeyler koyabilmek için, güzel bir şeyler alıp giyebilmek için panayırları beklediği ve aylar öncesinden bunun için para biriktirdikleri; daha rahat görüşebilme ortamı olduğundan panayırların genç kız ve erkekler tarafından heyecanla beklendiği görüşmelerde sıklıkla tekrarlanmıştır. Yenice ilçesine bağlı Akçakoyun beldesinde kurulan panayırdaki Ünzile Demir (69), geçmişte panayırlarda her türlü ihtiyacın karşılanabildiği şu sözleriyle ifade edilmektedir:

“Eskiden panayırlara düğün alışverişi için gelinirdi. Evlenecek olanlar; nişanlılar; sözlüler bütün ihtiyaçlarını buradan karşılardı. Nişanlanacakların yüzükleri panayırdan alınırdı. Panayırdaki seyyar kuyumcular bulunurdu ve çok iyi satış yaparlardı. Artık böyle gelenekler kalmadı.”

İkinci sırada önemli motivasyon faktörü olarak kabul edilen kategori ise “lunapark-eğlence”dir. Panayırlarda eğlence anlayışının temelini oluşturan lunapark, ödüllü penaltı atışları, zar oyunları, halka atışları geçmişte olduğu gibi günümüzde de büyük ilgiyle karşılanmaktadır. Panayırlarda eğlence hizmetleri genellikle gezgin özellikteki ‘panayırcı romanlar’ tarafından sağlanır (Çalışkan, Özey ve Bay, 2017) (grafik 3).

Grafik 3: Ziyaretçilerin panayıra katılmalarında etkili olan faktörler (f)
(Bu soruda birden fazla işaretleme yapılabilmektedir)

Ziyaretçilere “eski panayırlarda olan ve bugün olmayan neler var?” şeklinde yöneltilen açık uçlu soruya verdikleri cevaplar içinde “çadır tiyatroları” (%33) yanıtı öne çıkmaktadır. Bu cevabı izleyen diğer ifadeler “hayvan pazarı” (%29), “sirkler” (%28) ve “yorgancılar” (%10) şeklinde sıralanmaktadır.

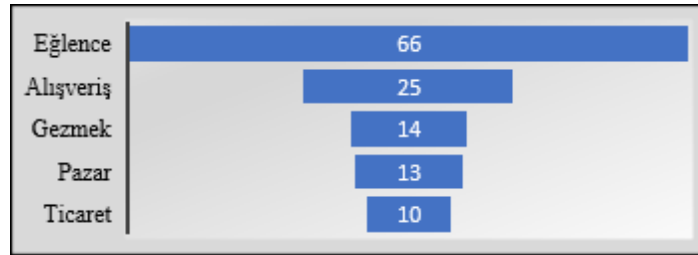
Verilen yanıtlarda “çadır tiyatroları”nın öne çıkmış olması şaşırtıcı bir durum değildir. Çünkü geçmişte panayırlarla özdeşleşen çadır tiyatroları panayır eğlencelerinin en ilginç örneklerini oluşturmaktaydı. Ünlülerin taklitlerinin yapıldığı, dansözlerin sahne aldığı, illüzyon gösterilerinin yapıldığı çadır tiyatroları 1960’lı yıllara damgasını vurmuştur ancak günümüzde örneklerine rastlanmamaktadır (Çalışkan, 2016). Geçmişte Çanakkale panayırlarda eğlence etkinliklerinin vazgeçilmez unsurlarından bir diğeri de sirklerdir. Çan, Ayvacık, Akçakoyun, Bayramiç panayırında bulunan, maymun, tavus kuşu , ayı, boa yılanı, aslan vb. hayvanların sergilendiği panayır sirkleri artık günümüzde yoktur.

Verilen yanıtlarda öne çıkan ikinci cevabın “hayvan pazarı” olması geçmişte hayvancılıkla panayırlar arasında güçlü bağlar bulunduğu göstermektedir. Örneğin; Ayvacık panayırını eskiden hayvan panayırını olarak da biliniyordu. At, büyükbaş, küçükbaş hayvanların satışı yapılarak yöre halkının gereksinim duyduğu tür, cins ve fiyatta hayvan satın alınabilmesi sağlanırdı. Ancak son yıllarda hayvan pazarlarındaki sağlık denetimlerinin artması ve canlı hayvan borsalarının açılması vb. sebeplerle Ayvacık’ta hayvan panayırını tamamen ortadan kalkmıştır (Çalışkan, 2008).

Ziyaretçilere “eski panayırlarda en çok neyi özleyorsunuz?” şeklinde yöneltilen açık uçlu soruya verdikleri cevaplar 4 ayrı kategoride değerlendirilmiştir. Bu kategorileri alışveriş, yeme içme (kuzu/oğlak çevirme, şerbetçiler vb.), eğlence (cambazlar, üstüvane gösterisi, sirkler, tiyatrolar, halka atma, lunapark vb.), eski gelenekler (yağlı güreş, at yarışı, panayır sohbetleri, kalabalığı vb.) oluşmaktadır. Anket sonuçlarına göre “eğlence” kategorisi öne çıkarken, ikinci sırada ise “alışveriş” kategorisi yer almaktadır. Geçmişte alışveriş ve eğlence olanaklarının sınırlı olduğu dönemlerde bir prestij aracı olarak görülen panayırlar, günümüzde alışveriş ve eğlence kültüründe yaşanan değişimlere paralel olarak geleneksel formu ve içeriğiyle modası geçmiş olarak da görülebilmektedir. Çan panayırda gerçekleştirilen görüşmelerde İsmail Kocabaş (74) geçmişteki panayırlara olan özlemini şöyle dile getirmektedir:

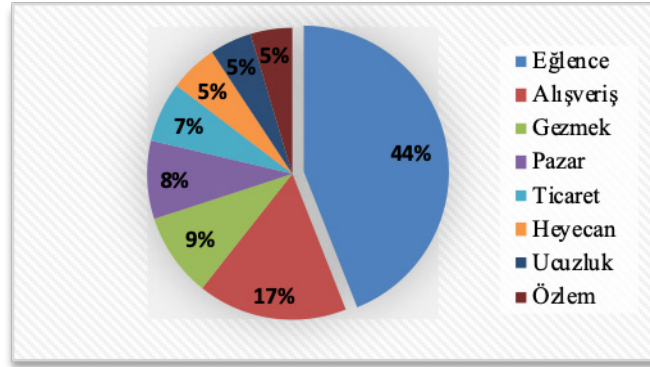
“Eskiden panayır bizim için çok önemliydi. Bütün ihtiyaçlarımızı buradan karşılardık. Yeme-içme ve alışveriş için panayırın gelmesi beklenirdi. Bütün tarihleri panayıra göre ayarlardık. Eskiden panayıra sirkler getirilirdi bütün çocuklar hayvanları görmek için toplanırdık. Ben ilk defa maymunu panayırdaki görmüştüm. Eski panayırlar şimdikinden çok daha kalabalık olurdu. Civar köylerden çok kişi katılırdı. Bir keresinde panayır zamanı bizim eve Biga’dan birçok akrabamız gelmişti. Ev o kadar kalabalıktı ki yatacak yer bile yoktu. Ama panayırlar öyle güzeldi şimdi ise hiçbir şeyin tadı yok”.

Grafik 4: “Ziyaretçilere eski panayırlarda en çok neyi özleyorsunuz?” soruna verdikleri yanıtların kategorik olarak gösterimi (f) (Bu soruda birden fazla işaretleme yapılabilmektedir)

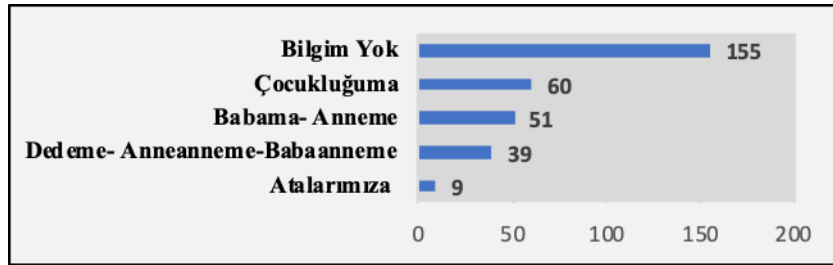
Ziyaretçilere “geçmişteki panayırları bir kelime ile ifade edecek olursanız ne dersiniz?” şeklinde yöneltilen açık uçlu soruya verdikleri cevaplar içinde %44 oranıyla “eğlence” cevabı öne çıkmaktadır. Bu cevabı izleyen diğer ifadeler “alışveriş” (%17), “gezme” (%9), “pazar” (%8), “ticaret” (%7), “heyecan”, “ucuzluk”, “özlem” (%5) şeklinde sıralanmaktadır. Verilen yanıtlara göre panayırların, özellikle kırsal çevrelerde yöre halkının eğlence ihtiyacının karşılanmasında oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Geçmişte eğlence ve alışveriş olanaklarının sınırlı olduğu dönemlerde panayırlarda yaşanan güzel ve eğlenceli anılar, günümüzde özellikle yaşlıların panayıra nostaljik bir özlem duymasına sebep olmaktadır (grafik 5).

Grafik 5: “Geçmişte panayırları bir kelime ile ifade edecek olursanız ne dersiniz?” soruna verilen yanıtlar (%) (Bu soruda birden fazla işaretleme yapılabilmektedir)

Günümüzde halen panayır kurulan ya da geçmişte panayır örneği bulunan yerleşmelerde geçmişe ait verilerin elde edilmesinde çok önemli güçlükler bulunmaktadır. Belediye, kaymakamlık ve muhtarlıklarda genellikle panayıra yönelik herhangi bir arşiv bulunmamaktadır. Var olan bilgiler ise oldukça yakın tarihlere aittir. Bu nedenle panayırların geçmişteki varlık durumunu belirlemek için ziyaretçilere “Yöredeki panayırların tarihinin ne kadar eskiye gittiği konusunda bir bilginiz var mı?” sorusu yöneltilmiştir. Büyük bir çoğunluk ise “bilgim yok” yanıtını vermiştir. Nitekim verilen yanıtlara göre yöre halkının panayırların tarihi konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları; var olan bilgilerin ise çok yakın tarihlere ait olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla yöre halkının panayırlarla ilgili tarihsel bilincin oluşmadığı ya da çok sınırlı olduğu söylenebilir (grafik 6). Tarihsel süreçte yörede panayırlarının çevresinde meydana gelen mekânsal değişimler, devletler arasında yaşanan politik sorunlar, göçler, savaşlar, bulaşıcı hastalıklar vb. olağanüstü olaylar panayırların seyrini kesintiye uğratmıştır. Nitekim bu durum yerel toplumun panayır ile bağlantılı ortak tarihsel, mekânsal ve kültürel geçmişinin nesilden nesile aktarımını oldukça zayıflatmış görülmektedir. Çan panayırının mekânsal sorunlara bağlı olarak sürekli yer değiştirmesi sebebiyle panayır özelliğini kaybetmesi ve büyük bir pazaryerine dönüşmesi bu duruma örnek gösterilebilir. Yine 1923 yılında yaşanan nüfus mübadelesinin sonuçlarına bağlı olarak ülke nüfusunda yaşanan değişimler, Rum panayırlarının da zamanla ortadan kaldırılmasında ve panayır ile bağlantılı toplumsal hafızanın kesintiye uğramasında önemli bir etkidir.

Grafik 6: Yöredeki panayırların geçmişte ne kadar eskiye gittiği konusundaki yargılar (f)

Kuşaktan kuşağa aktararak günümüze ulaşan panayırlar, bir yörenin tarihsel geçmişini saklayan, kültürel zenginliğini yansıtan organizasyonlardır. Panayırlar, yöresel adet ve uygulamaların sürdürülmesine aracılık etmenin yanı sıra; bir yörede tarihsel, mekânsal, kültürel ve toplumsal değişimlerin hatırlanmasına, değerlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Panayırların bir yörede bulunan tüm kırsal yerleşmeleri bir araya toplama gücü de göz önüne alınırsa, yöresel değerlerin tanıtımı, aktarımı ve eğitim faaliyetleri için paha biçilmez, hazır fırsatlar sunduğu kolayca belirlenebilir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çanakkale panayırları Osmanlı'dan günümüze ulaşan Anadolu'nun tarihi ve köklü panayır örnekleri arasında, güney Marmara bölümü ve Trakya yöresinde birbirini izleyen panayır döngüsü içinde merkezi rolleriyle dikkat çekmiştir. Yöre panayırlarının bu şöhreti edinmelerinde tarihsel geçmişi kadar panayır çevresinde yaşatılan adetlerin ve geleneklerin zenginliği de etkili olmuştur.

Günümüzde yöre panayırları eski görkeminden uzakta olsa da sunduğu fonksiyonların çeşitliliği ile özellikle iç kesimlerde kırsal çevrelerle ekonomik ilişkileri daha güçlü görülen ve kırsal toplumsal yaşamın egemen olduğu görece daha izole lokasyonlar da ziyaretçileri kendine çekmeyi başarmaktadırlar. Örneğin, Bayramiç, Çan, Ayvacık, Yenice panayırlarının halen büyük panayırlar olarak, geniş bir alanı kapsayan çekim etkisinin olduğu saptanmıştır. Söz konusu panayırların üstlendikleri fonksiyonlarla yöre ekonomisini ve toplumu canlandırıcı etkileri yadsınamaz durumdadır. Panayırların bu ziyaretçi çekim gücü, yerel topluma panayır süresince çeşitli eğitim hizmetlerinin sunulması için fırsatlar da sağlamaktadır. Panayırlar için yerel tarih-kültür ve mekanı tanıtıcı programlar geliştirilebilir. Panayırlar çevresinde giderek ortadan kalkan yerel ustalıklar, zanaatlar, beceriler, adetler ve uygulamaları yaşatmayı amaçlayan eğitici atölye çalışmaları tasarlanabilir. Yerel yönetimlerin panayırlardan eğitim amaçlı yararlanmaya odaklanması çok yararlı sonuçlar ortaya çıkarabilir.

Panayırlar, toplumların ortak kültürel belleğinin geleceğe aktarılmasında önemli roller üstlenmektedir. Nitekim yapılan görüşmelerde yöre panayırlarının, geleneklerin sürdürülmesinde; kültürel unsurların ve uygulamaların yaşatılmasında; yöre insanlarının bir araya gelerek kaynaşmasında; toplumdaki ortaklıkların pekiştirilmesinde oldukça etkili olduğu belirlenmektedir. Aynı zamanda kentsel ve kırsal çevreler ile buralardaki toplumsal, kültürel yaşam biçimlerinin temas alanı olarak panayırlar, bir yörenin kırsal ve kentsel yaşam tarzları arasında adeta bir köprü olmaktadır.

Türkiye'de sosyal ve dini amaçlı Rum panayırının son örnekleri Çanakkale'dedir. Bozcaada Aya Pareskevi panayırı ve Gökçeada Meryem Ana panayırı, her yıl yurtiçi ve yurt dışından gelen çok sayıda Rum'un katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Aynı zaman bu panayırlar farklı kültürlere, etnik gruplara karşı hoşgörünün geliştirilmesi ve farklı kültürlerin tanıtımını da desteklemektedir.

Gelişen ve yaygınlaşan ticaret faaliyetlerinin henüz sokulamadığı ve eğlence olanaklarının sınırlı olduğu kırsal çevrelerde panayır halen önemli bir çekicilik olmayı sürdürmektedir. Çanakkale panayırları yöresel geleneklerin yaşatılmasına ve geleceğe taşınmasına aracılık ederek kültürel miras bağlamında önemli roller üstlenmiş durumdadır. Bu nedenle gelenekleri ve kültürel değerleri yaşatan ve çok az sayıda örneği kalan bu geleneksel panayırların bu yörenin kültürel miras değerleri olduğuna dikkat çekilmelidir. Bu süreçte geleneksel karakterini korumayı başaran yöre panayırlarının geleceğe taşınmasına odaklanmak yararlı olacaktır. Nitekim günümüzde panayırlarda sürdürülen adet ve uygulamaların, geleneksel etkinliklerin, ritüellerin, yerel kültürel miras değerleri olarak envanter kaydının süratle yapılması oldukça önem taşıyan bir konudur.

Aynı zamanda panayırlar, geleneksel hayat tarzlarının yansıtıldığı yerler olarak geçmişle bugünün arasındaki bağları güçlendirmektedir. Panayırlar, yerel toplumun kültürel hafızasında birçok unsuru bünyesinde barındıran büyük bir hatırlama ve var olma alanıdır. Panayırlar daha çok toplumsal işlevleri, lunapark eğlencesi, nostaljik değerleri, geleneksel anlamı ve anıları ile oluşturduğu bağlılık nedeniyle, panayır ile etkileşim içindeki yerel toplum için çekiciliğini halen sürdürmektedir. Bu sebeple panayır kurulan yerleşmelerde panayır alanları, mesire alanları vb. özellikteki şehirsiz açık alanların kesinlikle imara açılmaması ve bu alanların korunarak geleceğe aktarılması oldukça kritik bir öneme sahiptir.

Çanakkale yöre panayırları, geleneksel uygulama ve adetlerin sürdürülmesinde taşıyıcı işlevler üstlenmektedir. Aynı zamanda bu panayırlar geleneksel bazı sportif etkinliklerin yaşatılmasında da önemli roller üstlenmiştir. Yöre panayırlarında geçmişte düzenlenen yağlı güreş karşılaşmaları, at yarışları, koşu yarışmaları vb. etkinlikler zamanla ortadan kalkmıştır. Bu süreçte bu geleneksel etkinliklerin yeniden canlandırılması hususunda iyileştirici ve destekleyici düzenlemeler hayata geçirilebilir.

Araştırmada ulaşılan sonuçlara göre, yörede yaşanan nüfus değişimi nedeniyle toplumsal hafızada bazı kesintiler görülmektedir. Panayırlarla ilişkili yerel çevreye ve yerel tarihe ilişkin bilgilerin toplum içinde nesilden nesile aktarımındaki kesintinin önemli bir nedeni de budur. Örneğin geçmişte yöredeki Rum panayırlarının hiç hatırlanmıyor oluşu da bu bakımdan kayda değer bir durumdur. Çanakkale'de halen yaşatılan geleneksel panayırlar için tanıtıcı-eğitici-öğretici etkinlik programlarının tasarlanması, panayırlara eğitim fonksiyonu da ekleyerek daha verimli yararlanmaya yol açacaktır.

KAYNAKÇA

- Çalışkan, V. (2008). Geleneksel Periyodik Ticaret Mekanları Olarak Panayırlar: Çanakkale Örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, sayı 2, 217-245.
- Çalışkan, V. (2010). Religious Fairs of Rums on Islands of Gökçeada (Imbros) and Bozcaada (Tenedos), Turkey: Opportunities for Contribution to Tourism and Dialogue between Civilizations, *Shima: The International Journal of Research into Island Cultures*, no.2, pp.65-87.
- Çalışkan, V., Sarış, F., Gültay B. & Öztürk, M. Z. (2015b). Impact of Demographic and Socio-Economic Characteristics of Visitors on Their Preference in Utilisation from Functions of Traditional County Fairs. *International Journal of Arts & Sciences*, no.4.
- Çalışkan, V. (2016). *Geçmişten Geleceğe Kültürel Bir Miras: Pehlivan köy Panayırı*, Pehlivan köy Belediyesi Kültür Yayınları No.1, Ankara.
- Çalışkan, V., Özey, E. & Bay, A. (2017). Geleneksel ilçe panayırlarının eğlence sektöründe etnik bir grup: Romanlar. *Turkish Studies*, 12(3), 119-134.
- Çalışkan, V. (2018, Ekim). *Türkiye’de Geleneksel Panayırlar: Birbirine Bağlı Bir Sistemde Çözülme ve Kültürel Fonksiyonlarda Kayıplar*, TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu’nda sunulan bildiri, Ankara.
- Çalışkan, V. (2019). Modern Fuarlar ve Festivaller Arasında Giderek Kaybolan Organizasyonlar: Geleneksel İlçe ve Köy Panayırları. *Milli Folklor*, Yıl 31, Sayı 121.
- Davies, P. (2009). *Biblical History and Cultural Memory*, University Of Sheffield England.
- Durmaz, U. (2017). Türkiye’de etimolojik anlamını koruyan iki panayır: Bozcaada Aya Paraskevi ve Gökçeada Meryem Ana Panayırı. *Motif Academy Journal of Folklore*, Volume 10, Issue 20, 277 – 290.
- Erdoğan, M. A. (1999). 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hafta Pazarları ve Panayırlar, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, Yayın No: 96, İzmir
- Göregenli, M., Karakuş, P., Umuroğlu, İ. & Ömüriş, E. (2013). *Selçuk Kent Belleği: Dün, Bugün ve Geleceğin Temsilleri*. Selçuk- Efes Kent Belleği Yayınları, Selçuk Belediyesi.
- Kladou, S. (2011). Kültür Festivallerine Genel Bir Bakış. *İstanbul’un Festivalleri kitabı* içinde (Edit: Serhan Ada), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Küpeli, Ö. (1999). Osmanlı Devleti’nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair, *Osmanlı Ansiklopedisi’nin* içinde, Cilt 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 490-497.
- Özözen Kahraman, S. (2005). Gökçeada’da Göçlerin Nüfus Gelişimi ve Değişimi Üzerine Etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3(2), 39-53.
- Sönmez, A. ve Çalışkan, V. (2018). Osmanlı Döneminden Günümüze Çanakkale Panayırları. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, sayı 15,53-71.
- Şen, Ö. (1996). *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, Eren Yayınları, İstanbul.
- Temur, N. (2011). Kültürel Bellek Bağlamında Deve Oyunu. *Milli Folklor*, sayı 90.